

УДК 343.97

О.Г. Кулик,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ

На основі аналізу результатів моніторингового соціологічного опитування населення України за 2002–2014 рр. визначено соціально-психологічні процеси та явища, які ймовірно впливають на стан, структуру та динаміку злочинності. Окреслено шляхи їх подальшого дослідження. За результатами опитувань зроблено висновок стосовно динаміки зміни настроїв населення впродовж зазначеного часу.

Ключові слова: злочинність, соціально-психологічні процеси та явища, погляди, уявлення, установки, настрої, аномія.

На основе анализа результатов мониторингового социологического опроса населения Украины за 2002–2014 гг. определены социально-психологические процессы и явления, которые вероятно влияют на состояние, структуру и динамику преступности. Обозначены пути их дальнейшего исследования. По результатам опросов сделан вывод о динамике изменения настроений населения в течение указанного времени.

Ключевые слова: преступность, социально-психологические процессы и явления, взгляды, представления, установки, настроения, аномия.

On the basis of the analysis of the results of Ukrainian population monitoring sociological survey for 2002–2014 socio-psychological processes and phenomena that are likely to affect the crime level, structure and dynamics are identified. The ways of their further studies are defined.

Keywords: crime, social psychological processes and phenomena, opinions, ideas, attitudes, moods, anomie.

Зв'язок між злочинністю та станом суспільства є одним з фундаментальних постулатів кримінології. Ми поділяємо думку провідних кримінологів щодо доцільності розгляду всієї множинності детермінант (причин та умов або факторів) злочинності, згрупованих за сферами суспільних відносин, у яких вони проявляються [1, с. 55–106; 2, с. 217]. Однією з таких сфер, якій до останнього часу кримінологи не приділяли належної уваги, є уявлення, погляди, оцінки, установки, поширені серед значної частини населення, які ми позначаємо як соціально-психологічні явища та процеси, що відбуваються в суспільстві і можуть впливати на злочинність, тобто бути її факторами.

Під час визначення соціально-психологічних факторів злочинності ми ґрунтувалися на тому, що на нинішньому етапі розвитку теорії детермінації злочинності неможливо чітко і однозначно визначити вплив кожного окремо взятого фактора на стан, структуру та динаміку злочинності. Зазначені фактори впливають на злочинність сукупно, їхній вплив часто здійснюється з різною затримкою у часі (лагом). Ці процеси та явища загальносоціального рівня діють на злочинність опосередковано, як глобальні умови, які сприяють формуванню

антисупільних поглядів, установок конкретних осіб. У зв'язку з цим, оцінка впливу цих факторів на злочинність може на цей час бути приблизною, ймовірною.

Визначення соціально-психологічних факторів злочинності було суттєво спрощено внаслідок появи в країні бази даних моніторингового щорічного опитування населення за 2002–2014 рр.⁶, яке проводиться Інститутом соціології НАН України спільно з центром “Социс” [3]. Цінність цих даних полягає у тому, що вони містять відповіді на значний блок запитань, який стосується уявлень, поглядів, оцінок населення, зібраних за значний період часу, тобто таких, що розкривають динаміку розвитку певних соціально-психологічних явищ та процесів. На основі логіко-змістовного аналізу нами були визначені ті з них, які, на наш погляд, можуть істотно впливати на рівень поширеності злочинної поведінки серед населення. До таких кримінологічно значимих соціально-психологічних явищ та процесів були віднесені рівень задоволення своїм становищем в суспільстві, емоційний стан (настрій), характер сподівань на майбутнє, рівень поширення аномії.

Оцінювання розвитку цих явищ та процесів здійснювалося шляхом аналізування відповідей респондентів на запитання, які характеризують поширеність певних поглядів, оцінок, установок, настроїв у суспільстві. На цьому етапі дослідження ми обмежувалися якісною оцінкою впливу таких процесів на злочинність за його характером, тобто визначали його як криміногенний. Результати цього аналізу є наступними.

Протягом зазначеного періоду більшість населення була скоріше незадоволена своїм становищем в суспільстві, хоча рівень невдоволення за ці роки суттєво змінився (табл. 1.)

Таблиця 1.

**Розподіл респондентів за відповідями на запитання:
“Якою мірою Ви задоволені своїм становищем у суспільстві на сьогодні?”
за 2002–2014 рр. (у %) [3, с. 66]**

Варіанти відповіді	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
1. Скоріше не задоволений	63,2	58,2	46,6	49,0	46,6	46,8	51,1	50,5	42,2
2. Важко сказати, задоволений чи ні	23,7	26,4	33,9	30,6	31,6	31,4	29,5	31,3	34,0
3. Скоріше задоволений	12,2	15,4	19,5	20,2	21,5	21,6	19,2	18,2	23,4
Не відповіли	0,8	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3

Спостерігалися тенденції відносного зменшення частки невдоволених своїм становищем і зростання частки тих, хто був скоріше задоволений ним. У 2002 р. частка незадоволених становила 63,2 %, у 2004 р. – 58,2 %. У 2005–2010 рр. такої думки дотримувалися менше половини опитаних (середня частка за цей відтинок часу – 47,3 %), а у 2012–2013 рр. – трохи більше половини. У 2014 р. частка скоріше незадоволених своїм становищем в суспільстві зменшилася до 42,2 %, але залишилася значною.

⁶ Результати опитування за деякими запитаннями охоплюють й інші періоди часу.

Відсоток осіб, які були скоріше задоволені своїм становищем в суспільстві, у 2003–2010 рр. збільшився з 12,2 % до 21,6 %, 2012–2013 рр. перебував на рівні 18–19 %, а у 2014 р. становив 23,4 %.

Таким чином, попри певні позитивні тенденції відсоток серед населення осіб, які скоріше не задоволені своїм становищем в суспільстві, залишається дуже значним. Стан незадоволеності може стимулювати особу до певних дій щодо зміни свого становища в суспільстві, які можуть носити як правомірний, так і неправомірний характер. Це залежить від особистісних властивостей особи й конкретних соціально-економічних умов, в яких вона перебуває. Оскільки протягом розглядуваного періоду соціально-економічне становище в країні було переважно несприятливим, можна припустити, що значний відсоток незадоволених своїм становищем в суспільстві є умовою, яка сприяє поширенню злочинів.

Протягом аналізованого періоду суттєво коливався настрій населення, його емоційне ставлення до оточуючої дійсності. За даними таблиці 2, частка осіб, які мали чудовий настрій, протягом цих років була незначною і складала 3-5 %. Відносна більшість респондентів відповідали, що вони перебувають у нормальному, рівному стані, але за ці роки відсоток таких осіб суттєво змінювався. У 2000 р. цей показник становив 36,1 %, у 2005 р. він зріс до 48,6 % і приблизно на цьому ж рівні перебував до 2012 р. включно. У 2014 р. частка громадян, які перебували у нормальному, рівному стані, суттєво скоротилася і дорівнювала 28,7 %.

Таблиця 2

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: “Що Ви можете сказати про свій настрій останнім часом?” за 2000–2014 рр. (у %) [3, с.81]

Варіанти відповіді	Роки						
	2000	2005	2006	2008	2010	2012	2014
1. Чудовий настрій	3,3	5,3	4,4	3,3	4,7	4,6	2,8
2. Нормальний, рівний стан	36,1	48,6	47,4	48,3	48,5	49,0	28,7
3. Відчуваю напруження, роздратованість	39,3	26,8	30,2	31,5	26,9	28,8	41,0
4. Відчуваю страх, тугу	10,4	6,2	6,1	5,4	7,4	7,6	17,8
5. Важко сказати	10,7	12,9	11,8	11,4	12,3	9,9	9,4
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1	0,2

По-іншому змінювалася частка осіб, які відчували напруження, роздратованість. У 2000 р. вона становила 39,3 %, у наступні роки складала 27–32 %, а у 2014 р. зросла до 41,0 %. Відсоток опитаних, які відчували страх, тугу, більшу частину розглядуваного періоду був незначним. Спочатку він зменшився з 10,4 % у 2000 р. до 5,4 % у 2008 р., у 2010, 2012 рр. становив понад 7 %, а у 2014 р. – збільшився більш ніж у 2 рази і дорівнював 17,8 %.

Ці дані дозволяють констатувати, що більшу частину аналізованого періоду настрій населення був відносно сприятливим, а сумарна частка осіб, які оцінювали свій настрій негативно (відчували напруження, роздратованість та відчували страх, тугу), становила трохи більше третини респондентів. Істотне погіршення суспільних настроїв сталося у 2000 р. та 2014 р. В першому випадку негативні настрої охопили майже половину опитаних, а у другому – 58 %. Погіршення суспільного настрою у 2000 р. відбувалося на тлі політичної кризи в країні, викликаній касетним скандалом, а у 2014 р. – на фоні суспільно-політичної кризи, викликаній Майданом 2 та масштабним збройним протистоянням на Сході країни.

Ми виділили поширення несприятливих суспільних настроїв в якості фактора злочинності, оскільки це явище породжує у частини населення зневіру у нормальному розвитку суспільства, доцільності ведення законослухняного способу

життя, підвищує ймовірність вчинення необдуманих, емоційних діянь, які знаходяться на межі закону або прямо його порушують.

Поведінка людей суттєво залежить від характеру сподівань на майбутнє. Розподіл відповідей учасників опитування на відповідне запитання представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: “Як Ви вважаєте, у найближчий рік наше життя більш або менш налагодиться чи ніякого покращення не відбудеться?” у 2002–2014 рр.(у %) [3, с. 81]

Варіанти відповіді	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
1. Ніякого покращення не буде	43,8	42,7	18,3	35,2	44,0	26,1	51,3	59,4	39,9
2. Важко сказати	43,1	38,8	41,5	43,2	36,3	43,2	33,7	28,1	37,6
3. Більш-менш налагодиться	13,0	18,4	40,2	21,6	19,6	30,6	14,9	12,0	22,3
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3

Протягом аналізованого періоду співвідношення песимістів, оптимістів та тих, хто не міг визначитися, суттєво змінювалося, але частіше переважали песимісти. Респонденти, які вважали, що ніякого покращення у найближчий рік не буде (песимісти), склали відносно більшість у 2002 р. (43,8 %), 2004 р. (42,7 %) та 2008 р. (44,0 %). У 2012–2013 рр. такої оцінки дотримувалися більше половини опитаних (51,3 % та 59,4 % відповідно). У 2014 р. відсоток песимістів помітно скоротився (39,9 %), але все одно перевищував показники інших груп опитаних. Суттєве зменшення відсотку песимістів було відмічене у 2005 р. (18,3 %) та 2010 р. (26,1 %).

Частка тих, хто вважав, що життя у найближчий рік більш-менш налагодиться (оптимісти), більшу частину аналізованого періоду була незначною, але були роки її пікового зростання. У 2005 р. сталося перше пікове зростання частки таких осіб, яка становила 40,2 %, а у 2010 р. – друге (30,6 %). У наступні 2 роки знову спостерігалось падіння частки оптимістів, яка у 2013 р. становила 12,0 %. У 2014 р. цей показник збільшився до 22,3 %.

Наведені дані свідчать про тривале переважання серед населення протягом аналізованого періоду песимістичних оцінок майбутнього, які обумовлені несприятливими економічними та соціальними процесами, що відбуваються в країні. Поширення серед громадян оптимістичних оцінок найближчого майбутнього спостерігалось лише в окремі роки і було пов'язане із змінами суспільно-політичної ситуації в Україні, які породжували сподівання на краще у частини населення. Натомість після сплеску мало місце значне зниження частки оптимістів серед респондентів.

Стійке переважання серед населення песимістичних очікувань може породжувати в частини населення байдуже ставлення до оточуючих, втрату відчуття суспільної солідарності, формувати орієнтацію виключно на власні інтереси. Таким чином виникає сприятливий психологічний фон для вчинення дій, які не відповідають суспільним інтересам, у т. ч. злочинних проявів.

Особливо значимим в кримінологічному плані є таке явище, як поширення аномії серед населення. Рівень його поширення показує, в якій частини населення зруйновані загальноприйняті соціальні норми поведінки та сформувався відчуття безнормативності, аморальності сучасного суспільства [4, с.19]. У таблиці 4 представлено відповіді, отримані в ході зазначеного моніторингового опитування, на одне з запитань, як відбивають ступінь розповсюженості цього явища.

Таблиця 4

**Розподіл респондентів за відповідями на запитання: “Я вважаю, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди” в Україні за 2002–2014 рр.
(у %) [3, с. 38]**

Варіанти відповіді	Роки					
	2005	2006	2008	2010	2012	2014
1. Згоден	64,6	67,3	67,9	69,0	70,6	64,8
2. Не згоден	20,4	18,7	18,5	17,3	15,7	20,8
3. Не знаю	14,9	13,9	13,4	13,7	13,7	14,2
Не відповіли	0,1	0,0	0,2	0,1	0,1	0,2

Учасникам опитування було запропоновано, оцінити спроможність громадян піти на нечесний вчинок заради вигоди. Переважна частина респондентів протягом всього розглядуваного періоду вважала, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди, причому спостерігається тенденція постійного зростання відсотку таких осіб. У 2005 р. їх частка становила 64,6 %, а у 2012 р. – 70,6 %, а у 2014 р. було зафіксовано деяке зниження цього показника – до 64,8 %.

Отже, у середньому понад 2/3 респондентів протягом 2005-2014 рр. вважали, що в суспільстві дуже поширені нечесні вчинки заради вигоди, тобто більшість громадян готові порушувати встановлені норми, якщо їм це потрібно. Такий рівень аномії є доволі значним і свідчить про несприятливий стан правової свідомості українського суспільства.

Ці дані кореспондуються з розподілом відповідей опитаних щодо соціальних груп, які відіграють значну роль у житті українського суспільства (табл. 5.).

Таблиця 5

**Розподіл респондентів за відповідями на запитання: “Як Ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства” в Україні у 2002–2014 рр.
(у %) [3, с. 21]**

Види соціальних груп	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2014
Робітники	27,2	22,4	28,4	27,6	23,8	25,2	15,8	23,7	24,1
Селяни	22,3	17,8	19,3	19,6	18,9	18,7	11,4	16,2	16,0
Інтелігенція	17,3	13,2	18,1	18,8	15,3	13,7	8,7	12,1	15,4
Підприємці, бізнесмени	28,0	27,0	31,9	33,4	33,4	32,1	36,1	31,4	36,9
Керівники держпідприємств	13,9	13,8	15,4	16,4	14,7	13,4	10,6	12,6	13,1
Службовці держапарату (“чиновники”)	23,9	23,6	25,7	25,7	29,4	24,5	27,6	28,4	25,4
Пенсіонери	6,8	3,1	6,8	4,4	3,8	3,8	4,3	4,9	4,3
Керівники сільгоспідприємств	8,6	5,8	7,5	8,8	9,1	7,1	4,5	7,5	5,9
Лідери політичних партій	24,5	25,9	28,3	35,8	36,9	36,5	28,8	32,4	35,8
Військові	8,1	4,8	7,5	5,3	7,2	6,7	4,1	5,1	10,4
Працівники міліції, служби безпеки	14,5	12,6	12,8	12,1	12,8	14,4	11,2	13,7	12,5
Судді та працівники прокуратури	11,3	9,8	10,7	11,9	13,7	17,0	11,0	18,4	14,5
Мафія, злочинний світ	38,3	40,2	30,7	33,9	32,9	32,3	39,3	38,6	34,6
Інші	1,1	0,8	1,6	1,5	1,5	1,6	1,9	1,4	1,8
Ніхто не відіграє	2,3	2,8	2,3	2,6	2,9	3,6	6,4	4,2	4,3
Важко відповісти	13,1	12,6	14,2	11,4	9,7	13,3	11,6	13,4	12,3
Не відповіли	0,4	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1

Протягом аналізованого періоду найчастіше респонденти називали таку специфічну соціальну групу, як мафія, злочинний світ (середній показник – 35,6 %). У 2002, 2004 рр. частка тих, хто назвав цю соціальну групу становила 38–40 %, до 2010 р. – цей показник коливався в межах від 31 % до 34 %, у 2011–2012 рр. – збільшилася до 39 % і у 2014 р. – дорівнював 34,6 %. До п'ятірки соціальних груп, які, на думку населення, відігравали значну роль у житті українського суспільства, також входили підприємці, бізнесмени (середня частка – 32,2 %); лідери політичних партій (31,7 %); службовці держапарату (“чиновники”) (26,0 %); робітники (24,2 %). Набагато рідше відзначалася значна роль у житті суспільства суддів, представників правоохоронних органів та військових.

З наведених даних випливає, що значна частина населення країни розцінює наше суспільство як неправове, таке, в якому поширена злочинна поведінка і значну роль відіграють злочинці. За таких умов у частини громадян, особливо молоді, починає формуватися установка на припустимість такої поведінки, знижується повага до закону, органів державної влади.

У процесі зазначеного моніторингового опитування населення країни визначався й інтегративний показник рівня аномії суспільства – індекс аномійної деморалізованості Л. Сроула, шкала для оцінки якого апробована для застосування у масових опитуваннях в Україні Н.В. Паніною у 1990 р. Значення індексу від 9 до 12 балів означає підвищений рівень аномійної деморалізованості, вище 12 балів – високий рівень аномійної деморалізованості. За результатами опитування, цей показник дорівнював у 2000 р. 13,8 балів, у 2005 р. знизився до 12,4, у 2008 р. зріс до 13,1, у 2012 р. – до 13,3, а у 2014 р. знизився до 12,7 балів [3, с. 39]. Отже, більшу частину аналізованого періоду індекс аномійної деморалізованості населення в Україні був високим. Такий стабільно високий рівень аномії створює сприятливі умови для здійснення аморальних, протиправних та злочинних діянь.

З урахуванням значного зростання у 2013–2014 рр. різноманітних протестних акцій в Україні було визнано за доцільне в рамках визначення рівня аномії оцінити показники протестного потенціалу суспільства. При цьому оцінювався не весь протестний потенціал, який, якщо він реалізується у передбачених законом формах, є явищем позитивним. Визначався саме негативний протестний потенціал, тобто готовність до вчинення протестних дій протиправного характеру.

Таблиця 6

Розподіл респондентів за відповідями на запитання: “У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби обстоювання своїх прав Ви вважаєте за найефективніші і припустимі настільки, що Ви самі готові взяти в них участь?” в Україні у 2002–2014 рр. (у %) [3, с. 33]

Види заходів	Роки							
	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014
1. Участь у передвиборчих кампаніях	16,5	–	20,3	25,7	20,2	20,2	23,6	24,9
2. Збирання підписів під колективними петиціями	15,6	21,8	22,4	25,4	26,7	26,2	25,8	23,6
3. Законні мітинги і демонстрації	20,0	19,2	27,9	24,7	26,2	26,5	26,7	31,7
4. Погрожування страйком	5,2	3,8	5,2	5,4	5,5	6,6	8,7	5,5
5. Бойкот(відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	5,2	2,7	5,0	6,1	6,3	6,9	9,5	8,8

Види заходів	Роки							
	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014
6. Несанкціоновані мітинги і демонстрації	2,6	1,3	2,6	2,6	3,1	4,4	6,1	4,6
7. Незаконні страйки	1,1	0,9	1,8	1,7	2,8	3,1	4,9	2,7
8. Голодування протесту	1,7	1,5	2,3	2,1	2,4	1,8	4,5	1,9
9. Пікетування державних установ	5,6	5,1	7,1	7,3	8,4	8,8	9,9	10,2
10. Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	1,0	1,6	1,2	1,7	3,1	4,0	4,9	3,1
11. Створення незалежних від Президента й Уряду збройних формувань	1,7	–	1,0	1,3	1,4	2,0	1,9	2,4
12. Інше	0,8	1,2	1,0	0,9	0,5	0,2	0,3	0,9
13. Жоден із заходів не здається мені ефективним і неприпустимим настільки, щоб я взяв(ла) в них участь	37,1	36,6	31,2	34,1	33,6	31,9	32,2	29,6
14. Важко сказати	21,9	19,0	18,5	17,3	16,4	18,4	17,2	17,9
15. Не відповіли	0,2	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1

З таблиці 6 видно, що відсоткові показники осіб, готових взяти участь у незаконних протестних діях різних видів, є помітними і спостерігається їх зростання протягом розглядуваного періоду. Так, частка учасників опитування, які готові взяти участь у бойкоті рішень адміністрації, органів влади у 2002–2006 рр. перебувала на рівні 5 %, у 2008–2012 рр. – 6–7 %, у 2013 р. становила 9,5 %, а у 2014 р. – 8,8 %. Суттєво збільшилось число потенційних учасників несанкціонованих мітингів і демонстрацій. Якщо у 2002–2008 рр. до такого були готові 2,6 % респондентів, то у 2013 р. цей показник виріс до 6,1 %, а у 2014 р. становив 4,6 %. Така форма протесту, як участь у незаконних страйках, стала менш популярною, але й її готові використовувати більше осіб. У 2002, 2004 рр. таких було біля 1 %, у 2010 р. – 2,8 %, у 2013 р. – 4,9 % і у 2014 р. – 2,7 %.

Спостерігалось також зростання готовності до участі у найбільш небезпечних та криміногенних формах незаконного протесту. Відсоток опитаних, які підтвердили готовність брати участь у захопленні будівель державних установ, блокуванні шляхів сполучення, збільшився з 1,0 % у 2002 р. до 4,9 % у 2013 р., а у 2014 р. дорівнював 3,1 %. Деяко меншою була готовність до участі у створенні незалежних від Президента та Уряду збройних формувань: 2002 р. – 1,7 %, 2006 р. – 1,0 %, 2013 р. – 1,9 %, 2014 р. – 2,4 %.

Ці дані не дозволяють прямо визначити чисельність учасників можливих незаконних протестів, але вони відбивають несприятливу соціальну психологічну тенденцію поширення готовності населення до таких дій. Небезпечність цієї тенденції полягає не тільки в тому, що такі дії є незаконними або навіть злочинними самі по собі, але й в тому, що вони руйнують основи правопорядку в суспільстві, часто супроводжуються вчиненням ряду супутніх злочинів – нанесенням тілесних ушкоджень, грабежів, крадіжок тощо.

Узагальнюючи наведені дані, можна зробити наступні висновки:

Показники, що відбивають зазначені соціально-психологічні явища та процеси, ймовірно пов'язані з показниками злочинності. Погіршення цих показників відбувалося разом з погіршенням кримінальної ситуації в країні.

Протягом аналізованого періоду переважали несприятливі тенденції показників розглядуваних соціально-психологічних явищ. Майже половина

населення в останні роки не задоволена своїм становищем в суспільстві, і приблизно така ж частка песимістично ставиться до майбутнього; після зниження у 2005 р. знову зростає індекс аномійної деморалізованості населення; значна кількість населення вважає, що у сучасному суспільстві значну роль відіграють злочинці; помітною є готовність громадян до незаконних протестних акцій. Це складає психологічну основу для втрати частиною громадян відчуття суспільної солідарності, поваги до встановлених правових норм, формування установки на задоволення суто власних егоїстичних інтересів, зокрема за рахунок вчинення злочинних дій.

По мірі накопичення даних опитування за більш тривалий часовий період необхідно здійснити наступний етап дослідження – встановити за допомогою статистичних методів кількісні параметри зв'язку між показниками соціально-психологічних явищ і процесів та показниками загальнокримінальних злочинів певних видів, які в найменшій мірі піддаються їх впливу (умисні вбивства, розбійні напади, умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, грабежі тощо), і оцінити можливість їх використання для аналізу та прогнозування злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кудрявцев В.Н.* Причини преступности в России: Криминологический анализ / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. – М. : Норма, 2006. – 112 с.
2. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1 (15). Том 2. Таблиці і графіки. / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2014. – 410 с.
4. Соціологія : Короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко [та ін.] ; під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

Отримано 20.09.2016